

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

โนราเป็นศิลปการแสดงพื้นถิ่นทางใต้ในเขตพื้นที่จังหวัดรอบลุ่มทะเลสาป อันประกอบด้วย จังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง จังหวัดสงขลา และจังหวัดตรัง การแสดงประเภทนี้จะใช้การร้องการรำเป็นตัวดำเนินเรื่อง ทราบกันในกลุ่มนักวิชาการ นาฏศิลป์ว่าการแสดงโนราห์นี้เป็นต้นแบบของศิลปะประเภทละครรำของไทย คือ ละครชาตรี ละครนอก และละครใน อันเป็นละครรำแบบดั้งเดิมของไทย

องค์ประกอบของการแสดงโนรายุคเก่านี้ประกอบด้วย โรง หรือสถานที่แสดง ผู้แสดงและลูกคู่ เครื่องดนตรี และเครื่องแต่งการโนรา ซึ่งมีหลายอย่างด้วยกัน อาทิ เทริด ปีกนกแอ่น หรือ ปีกหนึ่ง ชับทรวง หรือ ทับทรวง หรือ ดาบ ปีก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หาง หรือ หางหงส์ ผ้านุ่ง หน้าเพลลา หรือเหน็บเพลลา หน้าผ้า ผ้าห้อย กำไลแขนและปลายแขน กำไล เล็บ หน้าพราน และเครื่องลูกปิด เป็นต้น

เครื่องลูกปิดนี้จะใช้แทนเสื้อหรือที่ภาษานาฏศิลป์เรียก จดองพระองค์ สาเหตุที่เรียกเครื่องลูกปิดเพราะ ได้มีการนำลูกปิดสี เม็ดเล็ก ๆ หลาย ๆ สี มาร้อยกับเชือกให้เป็นลวดลาย เช่น ลายก้างปลา และลายลูกแก้วหรือลายข้าวหลามตัด การที่จะร้อยลูกปิดให้สวยงามนั้น จำเป็นต้องใช้ฝีมือผสมผสานกับความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ บวกกับความมานะพยายาม จึงออกมาเป็นชิ้นงานที่วิจิตรบรรจง เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน

เครื่องลูกปิดนี้จะประกอบด้วยชิ้นสำคัญ 5 ชิ้น ได้แก่ บ่า มี 2 ชิ้น ใช้ปิดทางไหล่ ซ้ายและไหลขวา ปิ้งคอ มี 2 ชิ้น ใช้ปิดคอด้านหน้า และคอด้านหลัง พานอก หรือรอบอก เป็นเครื่องลูกปิดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้ปิดหน้าอก มี 1 ชิ้น

สุริวงค์ พงศ์ไพบูรณ์ ได้กล่าวไว้ในสารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ว่า “เมื่อประมาณ 80 – 60 ปี มาแล้ว เครื่องแต่งการโนราได้รับการปรับปรุงให้สวยงามขึ้น เช่น มีที่คลุมไหล่ทั้งสองข้าง มีรัดอกทำด้วยลูกปิด ร้อยเป็นลูกปิดต่าง ๆ ลูกปิดนั้นใช้ลูกปิดหินและลูกปิดกระดูก เหตุที่รัดอกเพิ่มขึ้น คงจะเป็นเพราะโนราไม่มีเสื้อ จึงต้องใช้รัดอกปิดให้มิดชิด และเพื่อให้สวยงามด้วย และอีกสาเหตุหนึ่งเนื่องจากมีผู้หญิงรำโนราด้วยแล้วคือประมาณ 60 ปี ที่ผ่านมานี้มีโนราหญิงเกิดขึ้นครั้งแรกที่พัทลุง 2 คน การที่จะให้โนรารำ

มีแต่สังวาลย์กับทับทรวงเป็นเครื่องนุ่งห่มข้างบนนั้นไม่พอ จึงต้องเพิ่มคลุมไหล่ รัตอก และ ปั้งคอเข้าไป ชุดต่อมาโนราจะแต่งชุดเครื่องต้น อันประกอบด้วยคลุมไหล่ รัตอก สังวาล ทับทรวง ส่วนข้างล่างยังคงเหมือนเดิม ต่อจากนั้นมาประมาณ 50-30 ปีมานี้ โนราได้ลด เครื่องแต่งกายในส่วนที่เป็นลูกปิดเหลือเพียง 5 ชิ้น คือ รัตอก ปั้งคอหน้า ปั้งคอหลัง คลุมไหล่ชายและขวา ส่วนสังวาลย์และทับทรวงนั้นตัดออก

อย่างไรก็ตามเครื่องลูกปิดโนรานั้นเป็นผลงานที่สร้างจากภูมิปัญญา บวกกับความ กิดสร้างสรรค์ และความมานะพยายามของคนท้องถิ่นได้ จึงเป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์คงคุณค่าเอา ไว้ และจากการสังเกตลวดลายของเครื่องลูกปิดโนรานั้นมีมากมายหลากหลายสี เช่น แดง เขียว เหลือง น้ำเงิน เป็นต้น มีคำมากมายที่ต้องการคำตอบ อาทิ ลูกปิดมาจากไหน ทำไม การแต่งการของโนราจึงต้องเอาลูกปิดมาร้อย สีสรรค์ของลูกปิดที่นำมาใช้เอาอะไรเป็นเครื่อง บ่งชี้เพราะได้กล่าวแล้วเบื้องต้นว่ามีมากมายหลากหลายสี ลวดลายที่สร้างนำมาจากไหนมีที่มา อย่างไร ซึ่งแต่ละคำถามเหล่านี้เกิดอยู่กลางใจต่อผู้สงสัยมาโดยตลอดและอย่างคั่งเนื่อง

ดังนั้น ในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นผู้ใกล้ชิดกับการแสดงประเพณีนี้และยังเป็นอาจารย์สอน นาฏศิลป์สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช อันเป็นสถานศึกษาที่มุ่งพัฒนาท้องถิ่น มีหน้าที่ ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้คงอยู่ ใครจะทำการวิจัยเพื่อหาสาระความเป็นลูกปิด โนรา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาของนักวิชาการที่สนใจใคร่รู้ จะได้ทำการวิจัยเจาะลึก นอกจากนี้ผลการวิจัยฉบับนี้อาจเป็นแนวทางในการสร้างงานของคนรุ่นใหม่ที่จะนำผลการวิจัย นี้ไปใช้สร้างอาชีพต่อไป การวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อศึกษาวิวัฒนาการและที่มาของลูกปิดที่ใช้ประกอบการทำเครื่องแต่งกายของ โนรา
2. เพื่อศึกษาขั้นตอนวิธีการทำเครื่องลูกปิด โนราที่ถูกต้อง
3. เพื่อศึกษาที่มาของลวดลายที่ปรากฏบนเครื่องลูกปิด โนรา
4. เพื่อศึกษาวิธีการเลือกสีการจัดวางสีของเครื่องลูกปิด โนรา

บทวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องนั้นทำให้ทราบว่า ลูกปิด หมายถึง เม็ดแก้ว หิน วัตถุดิบ พลาสติก มีรูตรงกลางสำหรับร้อยเชือกเป็นเครื่องประดับ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตาม ประโยชน์ใช้สอยและแนวคิด ความเชื่อ ประเพณีนิยม แหล่งโบราณคดีที่พบลูกปิดโบราณใน ภาคใต้ ประกอบด้วย

1. แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ พบลูกปัดที่ทำด้วยวัตถุที่เป็น
เปลือกหอยค้นพบได้ที่ถ้ำเมืองแอม ถ้ำเขาจันทน์ ถ้ำปากอม ถ้ำนางเหียน ถ้ำเขาหินคก และถ้ำ
สามบาท

2. แหล่งโบราณคดีสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ พบลูกปัดทำด้วยวัสดุ อาทิ
กระดูกสัตว์ หิน-แร่ ดินเผา แก้วน้ำเคลือบ แก้ว ทอง เหล็ก ตะกั่ว ค้นพบที่ชุมชนโบราณเขา
สามแก้ว ชุมชนโบราณท่าชนะ ชุมชนโบราณไชยา ชุมชนโบราณพุนพิณ ชุมชนโบราณ
ตะกั่วโบราณ แหล่งโบราณคดีวัดบ้านเตรียม ชุมชนโบราณคลองท่อม ชุมชนโบราณบ้าน
ท่าเรือ ชุมชนโบราณสทิงพระ และชุมชนโบราณยะรัง

3. แหล่งโบราณคดีที่พบหลักฐานอื่นและมีลูกปัดปะปนอยู่ เช่น แหล่ง
โบราณคดีคลองหมีและปลายแสง แหล่งโบราณคดีคลองลาว แหล่งโบราณคดีถ้ำพรรณรา
นอกจากนี้ในบทความกรรมนี้ได้กล่าวถึงความหมายทางวัฒนธรรมและอายุสมัย
ของลูกปัดตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้ว่ามีอายุประมาณ 6,500-7,000 ปีมาแล้ว หรือ
4,000-4,500 ปีก่อนพุทธกาล โดยนำที่จะเข้ามาจากประเทศอินเดียซึ่งเข้ามาติดต่อกับดินแดนใน
ภาคใต้ของไทย เพราะมีการกล่าวไว้ในจดหมายเหตุ บันทึกจีนและอาหรับ โบราณเกี่ยวกับลูก
ปัดอักษรจารีอักษรพราหมณแห่งปริซึมสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่พบที่ชุมชนโบราณเขาสามแก้ว
ลูกปัดที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อทางวัฒนธรรมเช่นนี้ น่าจะเริ่มมาตั้งแต่สมัยก่อน
ประวัติศาสตร์ รูปแบบของลูกปัดโบราณภาคใต้นั้น แบ่งตามรูปแบบได้ 9 กลุ่ม คือ กลุ่ม
ลูกปัดกระดูกและเปลือกหอย กลุ่มลูกปัดทรงกระบอกและรูปร่างอื่น กลุ่มลูกปัดเกลียวและ
ลูกปัดเชื่อมต่อแถว กลุ่มลูกปัดก้อนกลม กลุ่มลูกปัดรูปแผ่น กลุ่ม ลูกปัดแท่งเหลี่ยมแบบ
ปริซึมหรือรูปผลึก กลุ่มลูกปัดทรงลูกทูน กลุ่มลูกปัดฝังเส้นสีและแต้มลวดลาย และกลุ่มลูกปัด
ลักษณะพิเศษ จากกลุ่มลูกปัดที่กล่าวทั้ง 9 นี้ ลูกปัดที่นำมาร้อยเป็นเครื่องลูกปัดจะอยู่ในกลุ่ม
ลูกปัดกระดูก ซึ่งรูปแบบนั้นได้กล่าวในรายละเอียดในบทที่ 2 แล้ว

องค์ประกอบของเครื่องลูกปัดนั้น ได้กล่าวถึงประวัติของเครื่องลูกปัดว่า เครื่อง
แต่งกายโนราในยุคนโบราณที่มีพร้อมกับตำนาน โนรานั้น น่าที่จะไม่มีเครื่องลูกปัดเข้ามา
เกี่ยวข้องกับเนื่องจากสาเหตุหนึ่งก็คือ คงใช้ผู้ชายแสดงล้วน เครื่องลูกปัดจึงไม่จำเป็น ต่อการ
แต่งกายโนราในยุคแรกแต่อย่างใด จนมาระหลังเริ่มมีโนราผู้หญิงเกิดขึ้นจึงได้มีการประดิษฐ์
เครื่องลูกปัดโนราเข้ามาตกแต่งร่างกาย ซึ่งก็สอดคล้องประสานกับภาพถ่ายของศิลปินโนราที่
หลงเหลือมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 พบว่าโนราในสมัยนั้นยังไม่สวมเสื้อ เครื่อง แต่งกายที่มีคือ เทร็ด

ทับทรวง สังกวาล ปั้นเหน่ง ปีกนกแอ่น เหน็บเพลลา นุ่งผ้าห้อยหน้าและกำไลมือ ครั้นสมัย
รัชกาลที่ 6 จากภาพด้วยโนราใส่อินทรอย่างโชนและละครของทางภาคกลาง จึงทำให้สรุป
ลงไปได้ว่าเครื่องลูกปิดศิลป์โนราในจังหวัดนครศรีธรรมราชน่าที่จะเริ่มแต่งในสมัยรัชกาล
ที่ 6 นี้เอง แต่ในเรื่องของปีพุทธศักราชเมื่อไหร่ไม่ทราบแน่ชัด

นอกจากนี้องค์ประกอบของเครื่องลูกปิดโนรามิ 5 ชั้น ประกอบด้วย รัตอก 1 ชั้น
บ่า 2 ชั้น บึงคอ 2 ชั้น แต่จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางการแสดงโนรานั้น กล่าวว่า
อุปกรณ์ของการแต่งกายโนราที่ลูกปิดเข้ามาเกี่ยวข้องนั้นมีอยู่หลายชิ้น อาทิ หางไก่ หรือ
หางหงส์ ที่ปิดสะโพกสำหรับรองหางไก่ และอาจจะเพิ่มสร้อย สายสังวาลย์ด้วยก็มี ซึ่งที่กล่าว
เพิ่มเติมมานี้เป็นเครื่องแต่งกายที่พัฒนาให้มีขึ้นในชั้นหลัง

สีของเครื่องลูกปิดนั้น สามารถใช้ได้ทุกสี เช่น สีขาว สีเหลือง สีน้ำเงิน สีแดง
สีดำ สีม่วง สีส้ม เป็นต้น นอกจากนี้สีที่มีได้กล่าวถึงก็สามารถนำมาร้อยได้ตามความต้องการ
ของศิลป์ แต่มีข้อห้ามในการจัดวางสี กล่าวคือ จะไม่ให้ลูกปิดสีเข้มให้อยู่ใกล้กัน และลูกปิด
สีสว่างก็ไม่ควรอยู่ใกล้กันด้วย เพราะจะทำให้ลายดอกไม้เด่นชัด ลักษณะที่กล่าวนี้เรียกว่า
สีอับ

อุปกรณ์ที่ใช้สำหรับทำเครื่องลูกปิดโนรานั้น ประกอบด้วยเชือกเอ็น เชือก ไนร่อน
ลูกปิด ขี้ผึ้ง ใบมีดหรือกรรไกร กระดาน อุปกรณ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น ควรที่จะเตรียมไว้
ล่วงหน้าก่อนที่จะมีการสร้างเครื่องลูกปิด เพราะเพื่อความสะดวกในการร้อยง่ายและรวดเร็วขึ้น
วิธีการร้อยนั้น มีขั้นตอนที่น่าสนใจอยู่ 8 ขั้นตอน และวิธีการร้อยมี 2 แบบ คือร้อยแบบผูก
และร้อยแบบสอด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเทคนิควิธีและความชำนาญของศิลป์ด้วย

วิธีการเก็บรักษาเครื่องลูกปิด จะเก็บไว้ในหีบอาจจะเป็นหีบไม้หรือหีบเหล็ก ก็ได้
ถ้าเป็นเครื่องต้นหรือเครื่องที่ใช้ประกอบพิธีไหว้ครูโนรา จะต้องจัดเก็บไว้ในที่สูง ห้ามมิให้เดิน
ข้าม วิธีการทำความสะอาดนั้นก็ทำโดยวิธีซักด้วยผงซักฟอกก็ได้ หรือแช่ด้วยน้ำมะพร้าวก็ได้
จะสะอาดและสีของลูกปิดจะทนทานอยู่นานมาก

นอกจากนี้ในเรื่องของคาถาก่อนสวมใส่ นั้นจะต้องระลึกถึงครูอาจารย์ก่อนเพื่อเป็น
การให้เกียรติสักการะบูชาครูอาจารย์ นอกจากนี้ถ้าจะมีคาถาด้วยก็ได้ ความหมายของคาถา
ส่วนใหญ่มักจะเป็นเมตตามหานิยม หรือขจัดเสนียดจัญไรอย่าให้มากล้ำกราย

เครื่องลูกปิดโนรารุ่นเก่าของศิลป์โนราที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ ประกอบด้วยเครื่องลูก
ปิดจำนวน 10 ชุด โดยเป็นของศิลป์โนราคือ โนราคม เรืองศรี จำนวน 3 ชุด

โนราละม้ายเสียงเสน่ห์ โнораประสิทธิ์นครศิลป์ โнораหนูเขียน โнораศรีพันธ์ โนราถาวร โнораเลียบ และโนราประสิทธิ์ดาวรุ่ง รายละเอียดที่กล่าวถึงมีทั้งภาพประกอบ และมีการอธิบายประวัติ สถานที่เก็บรักษา ขนาดของชิ้นส่วนเครื่องลูกปิด ลวดลาย สี และจำนวนเส้นการวางเส้นขึ้นดอก ซึ่งเครื่องลูกปิดที่กล่าวอ้างล้วนแต่งงดงามทรงคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ควรอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลานเป็นอย่างยิ่ง

ลักษณะเด่นของเครื่องลูกปิดโนราในจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้น สรุปได้ว่า

- พานโครง มีความยาวระหว่าง 25-27 นิ้ว, กว้าง 4.5-5 นิ้ว, ระบาย 3.5-6 นิ้ว
- ไหล่ มีความยาวระหว่าง 11-17 นิ้ว, กว้าง 6-10 นิ้ว, ระบาย 2.5-7 นิ้ว
- ปั้งคอ มีความยาวระหว่าง 3.5-6 นิ้ว, กว้าง 3-5 นิ้ว, ระบาย 2-6 นิ้ว
- การวางเส้นตั้งดอกต้องวางเป็นเลขคู่ 5, 7, 9 หรือ 27 แล้วแต่ความต้องการ

ว่าต้องการดอกเล็กหรือดอกใหญ่

- ลวดลายที่ปรากฏ ที่พบมากจะเป็นลายลูกแก้ว หรือขนมตัด (เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน) นอกจากนี้อาจเป็นลายก้างปลา ลายบัวคว่ำ บัวหงาย ซึ่งเชื่อว่าน่าจะพัฒนามาจากลายเดียวกันคือ ลายลูกแก้ว แล้วนำเฉพาะบางส่วนมาสร้างให้เด่นไปเรื่อย ๆ ตามความชำนาญและจินตนาการของศิลปิน

- สีที่ใช้ จากที่ปรากฏมีตั้งแต่ 4-9 สี ประกอบด้วย สีแดง สีดำ สีขาว สีเหลือง สีเขียว สีน้ำเงิน นอกจากนี้อาจมีสีอื่นปะปนอยู่บ้าง เช่น สีฟ้า สีน้ำตาล เป็นต้น แต่ที่กล่าวก็มีใช้ข้อสรุปในการกำหนดสี อาจจะเลือกได้ตามความชอบ แต่มีข้อห้ามคือ ไม่ใช่สีเข้มให้อยู่ใกล้กัน และสีสว่างก็ไม่ควรอยู่ใกล้กันด้วย เพราะจะทำให้สีอับ

นอกจากนี้องค์ประกอบอื่น ๆ ที่สืบค้นได้ คือ

- วิวัฒนาการของเครื่องลูกปิดโนรามี 3 แบบ คือ แบบเครื่องตัน แบบบัว

และแบบเครื่องลูกปิดแยกชิ้น

- รูปแบบของลูกปิดที่นำมาร้อยมี 2 ขนาด ในระยะเริ่มต้นนั้น จะใช้ลูกปิดเม็ดเล็กเรียกลูกปิดแมงโลม(ปัจจุบันไม่มีให้เห็นแล้ว) ระยะต่อมาใช้ลูกปิดที่เม็ดใหญ่ขึ้น แต่ลูกปิดทั้ง 2 ขนาดนั้นอยู่ในตระกูลลูกปิดกระดูกทั้งสิ้น

- ขนาดของเครื่องลูกปิดนั้น จะนิยมสร้าง 2 ขนาด คือ ขนาดของเด็ก เพื่อให้หัวจุกโนรารำ และเครื่องของผู้ใหญ่ ไว้สำหรับนายโรง และนาง(รำ) แสดง ซึ่งรายละเอียดของทุกเรื่องที่สรุปมีกล่าวไว้ในแต่ละบทอย่างสมบูรณ์ข้างต้นแล้ว

ข้อเสนอแนะ

จากการทำวิจัยเรื่องเครื่องลูกปิดโนราในจังหวัดนครศรีธรรมราชนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความกระจ่างในหลายเรื่องที่เป็นข้อกังขาอยู่ และทำให้ทราบในสิ่งที่ไม่เคยได้รู้และสัมผัส ซึ่งก็ถือว่าเป็นการพัฒนาโลกทัศน์ของตนเองให้กว้างไกล มีประสบการณ์ขึ้นอีกขั้นหนึ่ง แต่สิ่งที่ผู้วิจัยคิดว่าที่จะต้องพัฒนาและแก้ไขเพื่อความอยู่รอดของภูมิปัญญาชาวบ้านที่น่าจะอนุรักษ์ไว้ เป็นมรดกให้อยู่ยาวนาน ๆ จะ ได้กล่าวเป็นข้อต่อไปนี่

1. ควรที่จะฟื้นฟูผู้ที่มีความชำนาญในเรื่องของการร้อยลูกปิดและทำเป็นสาธารณุกรมประกอบการค้นคว้าว่ามีใครมีความชำนาญบ้าง เก่งลักษณะอย่างไร เพื่อต่อไปภายภาคหน้าผู้สนใจที่จะพัฒนาศาสตร์การร้อยลูกปิดนี้จะได้ทราบข้อมูลแหล่งค้นคว้าว่ามี ใดบ้าง
2. นำที่จะมีการพัฒนาเชิงพาณิชย์เข้ามาเกี่ยวข้อง คือทำเป็นหมู่บ้านโนรา เพราะจากการที่ได้เข้าไปสัมผัสผู้ที่ทำแล้ว ส่วนใหญ่มิได้ยึดเป็นอาชีพเพราะนาน ๆ กว่าจะมีการว่าจ้างร้อย ดังนั้นจึงต้องหาอาชีพอื่นมายังชีพเป็นหลัก ดังนั้นศาสตร์ทางการร้อยเครื่องลูกปิดจึงไม่ได้มีการพัฒนาไปเท่าที่ควร เพราะเป็นการร้อยเพื่อให้มีไว้แสดงเท่านั้น จุดสนใจที่จะพัฒนาลดทอนและวิธีการร้อยจึงไปอย่างช้า ๆ
3. รัฐบาล หรือเอกชนควรที่จะเข้ามามีบทบาทช่วยเหลือให้มากกว่านี้ จะสังเกตได้ว่าในภาคอื่น ๆ มีการทำตุ๊กตาหุ่นวิจิตรเป็นของฝาก แต่เรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านทางใต้ไม่มีให้เห็น ซึ่งจริง ๆ แล้วถ้ามีการส่งเสริมคือ ช่วยกันประชาสัมพันธ์ส่งเสริมเชื่อว่าชีวิตของช่างที่ผลิตเครื่องลูกปิดโนราจะต้องมีคงอยู่อย่างต่อเนื่อง
4. ควรมีการสืบทอดวัฒนธรรมปลูกฝังให้มีในเยาวชนตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน เพราะการร้อยลูกปิดถือเป็นงานฝีมืออย่างหนึ่ง และมีการประกวดเพื่อความตื่นตัวในการคิดลดทอนเพื่อเป็นการต่ออายุวัฒนธรรมลักษณะนี้อีกทางหนึ่งด้วย
5. ควรที่จะมีการส่งเสริมและเผยแพร่งานวิจัยออกสู่วงกว้างและให้กำลังใจมากกว่านี้ เพราะถือเป็นเทียนเล่มแรกในการจุดสว่างเรื่องของเครื่องลูกปิด ซึ่งถ้ารัฐบาลไม่ช่วยจุดเล่มต่อ ๆ ไป ความสว่างก็จะมอดและดับไปในที่สุด ในที่นี้คือรัฐบาลน่าที่จะให้ความสำคัญกับงานวิจัยลักษณะนี้ให้มาก ๆ